

תפילה בהנץ החמה - שיעור

הקדמה

מעלת התפילה בהנץ החמה: "העיד רבי יוסי בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים כל הסומך גאולה לתפלה אינו נזוק כל היום כולו" (ברכות ט"ז); וסיפרו על רב ברונא "אדם גדול הוא ושמח במצות, זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא", תוס' (ד"ה כל) "דהכי קאמר כל הסומך גאולה לתפלה כותיקין שקורין ק"ש קודם הנץ ותפלה לאחר הנץ".

(ברכות כ"ח:) "רבי אליעזר אומר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים... "מאי קבעי?" מי שתפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה ואינו מקפיד לחזר אחר שעת מצוה ועת רצון (רש"י): "כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה, דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה, ואמר רבי זירא מאי קראה - ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים".

הגדרות הנץ: הנץ המישורי - כאשר ניתן לראות את זריחת החמה אלמלא אופק מזרח היה מוסתר בגבעות. הנץ הנראה - כאשר החמה נראית מעל ההרים. הנץ האסטרונומי - כאשר חצי עיגול החמה עובר את קו האופק, בניכוי הרפרקציה.

זמני ק"ש והתפילה

תחילת זמן ק"ש

הפסוקים: (דברים ו' ז') "וַיִּדְבֹּרֶתְךָ בָּם... וַיִּבְקוּמָךְ" - זמן קריאת שמע של שחרית הוא בזמן הקימה.

משיראה את חברו: משנה (ברכות ט"ז): "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתי; עד הנץ החמה רבי יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות" - תחילת זמן 'ובקומך' מותנה ביכולת להבחין בדבר הקשה להבחנה באור מועט.

"ואחרים אומרים משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו, אמר רב הונא הלכה כאחרים".

אביי לא פסק כאחרים לק"ש "אמר אביי לתפילין כאחרים, לקריאת שמע כותיקין דאמר רבי יוחנן ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה".

מעלה לקרוא לפני הנץ החמה: (ברכות כ"ב:) "ירד לטבול: אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרוא עד שלא תהא הנץ החמה - יעלה ויתכסה ויקרא, ואם לאו - יתכסה במים ויקרא... דלמא כותיקין דאמר רבי יוחנן ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה".

אימתי תחילת זמן ק"ש לכתחילה: מאחר שכל דעות התנאים הם שתחילת זמן ק"ש היא בזמן שהאור בו מועט - לכן מסתבר שאביי רק אמר שיש מעלה לקרוא ק"ש כותיקין [כדי שיוכל לסמוך גאולה לתפילה ולהתפלל בהנה"ח שהוא עת רצון], וכ"כ ברשב"א (ברכות ח': ד"ה ושל שחר) "וזהו למצוה מן המובחר ולא לעיכובא דותיקין לא פליגי אשיעורי דמתני' ודברייתא אלא דמשום תפלה שתהא עם הנץ החמה.

א' - לחלק מהראשונים: אביי אינו חולק על רב הונא - משיראה את חברו: תר"י (ברכות עמ' 8) "הותיקין... מודו דזמן התחלת קריאתה קודם הוא - דהלכה כאחרים שאמרו משיראה את חברו ברחוק ארבע אמות... ויכירנו"; כ"כ הרמב"ן (מלחמת ה' ברכות עמ' 3), וכן דעת הטור (נ"ח); וכן פסק השר"ע (נ"ח א') "זמן קריאת שמע של שחרית משיראה את חברו"; וכ"כ הבה"ל (פ"ט ד"ה יצא).

ב' - לחלק מהראשונים: אביי חולק על רב הונא - משיכיר בין תכלת ללבן: רשב"א (ברכות ח':) "עד שיכיר בין תכלת ללבן לכתחלה לא יקרא אלא בשעת הדחק"; וכ"כ הרא"ש (ברכות א' י') "ומודה אביי דתחלת זמן קריאה הוא משיכיר בין תכלת ללבן כסתמא דמתניתין"; וכ"כ הראב"ד (על הרי"ף ברכות עמ' 3).

ג' - לרמב"ם - מהנץ: הרמב"ם (ק"ש א' י"ב) לא הזכיר זמן מוקדם לק"ש: "מי שהקדים וקרא קריאת שמע של שחרית אחר שיעלה עמוד השחר אע"פ שהשלים קודם שתנץ החמה יצא ידי חובתו", והסבירו הב"י שאביי סבר שהנץ הוא תחילת זמן ק"ש לכתחילה כי עדיף לקרוא ק"ש בזמן שרוב

האנשים כבר קמו; וכ"פ הפר"ח (נ"ח א'): "זמן ק"ש לכתחילה מתחיל בהנץ, ולא מזמן משיכיר - כי אביי חולק על רב הונא", וכן החמירו בברכי יוסף (נ"ח ב') ובשו"ת משכנות יעקב (או"ח ע"ז).

סיכום: פשטות הסוגיא היא שאביי לא הפקיע את זמני המשנה המוקדמים לתחילת זמן ק"ש לכתחילה אלא רק הוסיף הידור לקרוא כותיקין, וכן נקטו כמעט כל הראשונים, והרמב"ם הוא כעין שיטת יחיד, והפר"ח שנקט כמותו הוא מפני שהבין שגם הרי"ף קאי בשיטת הרמב"ם - על כן נראה פשוט שיש להתיר לקרוא ק"ש לכתחילה משיכיר את חבירו, כפסק השו"ע.

סיום זמן ק"ש

מתי סוף זמן ק"ש: לא מסתבר שכוונת אביי שזמן ק"ש מסתיים בנץ כרבי אליעזר, אלא מודה אביי שיכול לקרותה עד שלש שעות ביום כרבי יהושע, וכ"כ בתוס' (ברכות ט': ד"ה לק"ש).

לדעת תר"י (ברכות ע"ח 8) ק"ש לאחר הנה"ח מועילה רק בדיעבד: "יש שני זמנים בסוף הזמן, אחד לכתחלה ואחד בדיעבד ואפילו לותיקין: האחד לכתחלה והוא עד שתנץ החמה, והשנית בדיעבד והוא עד ג' שעות כרבי יהושע".

ההלכה: בשו"ע (נ"ח א'-ד') פסק כדעת תוס' כי זו דעת רוב הפוסקים (ב"י) וממילא יוצאים ידי חובת ק"ש לכתחילה עד רבע היום, אך אעפ"כ יש לו להקדים ולקרותה במהרה כל מה שיוכל כי זריזים מקדימים למצוות.

תחילת זמן התפילה

בשעת הדחק - מעלות השחר: מצוות היום זמן מעיקר הדין לאחר עלות השחר לכן מצאנו שסמכו על זאת בשעת הדחק והתירו ליוצא לדרך להתפלל אז (ברכות ל'): "אבוא דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא הוו מקדמי ומצלי, וכי הוה מטי זמן קריאת שמע קרו".

האפשרויות לגבי תחילת זמן תפילה לכתחילה: לגבי תחילת זמן תפילת י"ח לכתחילה לא מצאנו סוגיא מפורשת, ויש בזה כמה אפשרויות: א'- מאחר שבדרך כלל יש לסמוך גאולה לתפילה - לכן יתכן שתיקנו את זמן התפילה לכתחילה כזמן ק"ש כדי שיוכל להסמיכן, וממילא יהיה די להמתין עד זמן משיכיר; ב'- מאחר שתיקנו את התפילות כנגד התמידין - לכן יתכן שזמן התפילה לכתחילה הוא כבר משהאיר פני כל המזרח שהוא תחילת זמן הקרבת התמיד של שחר; ג'- יתכן שמצוות התפילה היא בכלל המצוות שזמן ביום - שאף שתחילת זמן קיומן מעיקר הדין הוא מעלות השחר אולם לכתחילה אין לקיימן לפני הנץ כדי שלא יטעו לקיימן לפני עלוה"ש.

א'- לרוב הראשונים - זמן התפילה מתחיל משיכיר: הרמב"ן (מלחמת ה' ברכות ע"ח 3) כתב שאביי גרס "לתפילה כאחרים" וממילא מותר להתפלל לכתחילה משיכיר את חבירו, וכן הסבירו הב"י (פ"ט א') והדרישה (פ"ט א') את כוונת רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב ג' חלק ג' דף כ"ד טור ב') שכתב 'זמן תפלה משיכיר חבירו ברחוק ד' אמות'.

הב"ח (פ"ט א') הסביר את פסק רבינו ירוחם שזמן התפילה הוא משיכיר את חבירו: 'כיון שצריך להסמיך גאולה לתפילה אם כן בעל כרחך גם זמן תפילה לכתחילה צריך שתהיה משיכיר את חבירו וכו' לאחר שקרא ק"ש וברכותיה'; וכ"כ הראב"ד (על הרי"ף ברכות ע"ח 4) שזמן התפילה לכל אדם מתחיל משיכיר בין תכלת ללבן, כזמן ק"ש.

ב'- לטור - מהאיר פני המזרח: כתב הטור (סי' פ"ט) "זמן תפלת השחר מתחיל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח - שהיא כנגד תמיד השחר, ומאותה שעה ואילך הוא זמנה, ומ"מ עיקר מצותה עם הנץ החמה"; וכן מוכח גם מהרא"ש (ברכות ד' א'); וכ"כ הפר"ח (סי' פ"ט).

ג'- לרמב"ם - מהנץ: כתב הרמב"ם (תפילה ג' א', ז') "תפלת השחר מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה... המתפלל תפלה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל אותה בזמנה, ואם התפלל תפלת שחרית בשעת הדחק אחר שעלה עמוד השחר יצא" - מדלא הזכיר תחילת הזמן לכתחילה - משמע שסובר שתחילת זמן התפילה לכתחילה הוא רק בהנץ [כתב בשו"ת פרי יצחק שהרמב"ם הלך לשיטתו שגם זמן ק"ש לכתחילה הוא רק מהנץ]; וכ"כ בחיי אדם שלכתחילה אסור להתפלל עד הנץ (ט"ז א', הובא בבה"ל נ"ח ד"ה משיראה) אלא שהביטויים בחיי אדם משתנים - ולכאורה חששו לדעת הרמב"ם.

פסק השו"ע: כתב **השו"ע** (פ"ט א, ח') "זמן תפלת השחר מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה כדכתיב ייראוך עם שמש, ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא... בשעת הדחק כגון שצריך להשכים לדרך - יכול להתפלל משעלה עמוד השחר, וימתין מלקרות ק"ש עד שיגיע זמנה ואע"פ שאינו סומך גאולה לתפלה" - שלכאורה דומים דבריו לדברי הרמב"ם; ובבה"ל (פ"ט ד"ה יצא) סיכם את הדיון שאפשר שאין למחות ביד הנוהגים להקל להתפלל לכתחילה לאחר זמן דמשיכיר את חבירו אך למצוה מן המובחר לכו"ע אין להתפלל י"ח קודם הנץ, ובסי' נ"ח הביא את דעת החי' אדם 'משמע שמדינא אין להתפלל לכתחילה קודם הנץ', ולשונות החי"א משתנים 'לכתחלה מצוה להתחיל עם הנץ החמה ולא קודם לכן' ו'ואינו נכון להקדים קודם הנץ' לכתחלה אסור להתפלל תפלת י"ח עד הנץ החמה' 'לא הגיע עיקר זמנה שהוא הנץ החמה'. אמנם בספר **נברשת** הבין שהשו"ע הכריע כטור ולא כרמב"ם, וכ"כ **הפרי"ח** (פ"ט א' ד"ה ואם התפלל).

תפילה לאחר הנץ מופלג ממנו אינה עדיפה על תפילה לפני הנץ: כתב בשו"ת **פרי יצחק** (סי' ב') שהרמב"ם שאיחר את זמן התפילה לכתחילה עד הנץ הלך לשיטתו שסובר גם לגבי זמן ק"ש שתחילת זמנה לכתחילה הוא רק לפני הנץ, אך לפי מה שנקטו רוב הראשונים שמותר לקרוא ק"ש משיכיר את חבירו - נראה שמותר גם להתפלל אז, וממילא הסיק הפרי יצחק שאם אינו מתפלל בהנה"ח - אין נפ"מ אם מקדים להתפלל לפני הנץ או לאחריו, וטוב יותר להתפלל בציבור לפני הנץ מלהתפלל לאחר הנץ ביחידות.

יש להסיק שבמקום הצורך מותר להתפלל לכתחילה משיכיר את חבירו: לסיכום נראה שמאחר וכמעט כל הראשונים נקטו שזמן התפילה לכתחילה הוא זמן רב לפני הנץ, או מפני שכך גרסו בדעת אב"י או מפני שכך תקנו כדי שיוכל לסמוך גאולה לתפילה או כי זמן התפילה הוא כזמן הקרבן, והרמב"ם הוא כעין שיטת יחיד שזמן התפילה לכתחילה הוא רק מהנץ כשאר המצוות שזמנן ביום - אך הלך בזה לשיטתו שגם זמן ק"ש אינו מוקדם, ומאחר שכל הנדון בזה הוא רק לגבי לכתחילה בדרבנן - על כן נראה שמעיקר הדין ניתן להתפלל לכתחילה לאחר זמן משיכיר את חבירו, אלא שיש לחוש לדברי הפוסקים שחששו לדעת הרמב"ם, ועל כן יעשה כן רק במקום הצורך.

האם ק"ש כותיקין היא לפני או לאחר הנץ

(הקדמה ב') **האם ק"ש לפני או לאחר הנץ:** במשנה (ברכות כ"ב:) הקפידו שיקרא ק"ש "עד שלא תהא הנץ החמה" אפילו בתוך המקוה, וכן משמע מהטעם בברייתא (ברכות ט"ז:): "ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום".

אמנם ביומא (ל"ז:) אמרו "בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה והכל יודעין שהגיע זמן קריאת שמע" - דמשמע שהנצוצים סימנו את התחלת זמן ק"ש.

דעת רוב הראשונים - הנץ הוא תחילת תפילת י"ח כותיקין: א' - לדעת **ר"י** (בתוס' ברכות ט': ד"ה לק"ש וביומא ל"ז: ד"ה אמר אב"י, וכ"כ המאירי יומא ל"ז, הרמב"ן במלחמות ברכות עמ' 3, האו"ז א' ק"ש י"ג, הרא"ש ברכות א' י', וכ"פ הב"י כרוב הפוסקים) ביומא לא כתוב שק"ש של זמן הנברשת היא הק"ש שקראו הותיקין לכן ניתן לומר שהותיקין קוראים ק"ש לפני הנץ כדי שיוכלו להתפלל בתחילת היום, והנברשת היתה סימן עבור מי שאחר את זמן הותיקין "דאותו זמן הוקבע לציבור לפי שלא היו יכולין להקדים ולמהר כותיקין כי רוב בני אדם אינם יכולין לכון אותה שעה".

דעת תר"י - הנץ הוא סיום ק"ש לכתחילה: ב' - **תר"י** (ברכות עמ' 8-9) כתבו שזמן תפילת י"ח אינו דוקא ברגע הנץ כי ייראוך עם שמש' אינו דוקא בזריחה אלא אף לאחר שנתפשט השמש בעולם [כפי שלגבי זמן תפילת מנחה יש להתפלל בעוד השמש על הארץ], אך זמן ק"ש הוא רק עד הנץ, ולאחר מכן יוצא יד"ח ק"ש רק בדיעבד שהרי הצריכוהו לקרוא בתוך המקוה אף שמפסיד סמיכות גאולה לתפילה ותפילה בהנץ.

דעת ר"ת - הנץ הוא תחילת ק"ש לכתחילה: ג' - שיטת **ר"ת** (בתוס' יומא ל"ז: ד"ה אמר אב"י, הובאו דבריו גם בסמ"ג עש"ן י"ח) שזמן ק"ש הוא אחר הנץ כפי שנלמד מהנברשת, והותיקין הקדימו לקרוא ק"ש לפני הנץ שלא כדין בשביל חביבות התפלה, ואב"י לא פסק ממש כמו הותיקין שהקדימו - אלא נקט שיקרא סמוך להנץ לאחריו; וכ"פ **בעל המאור** (ברכות עמ' 3) שעד הנץ אינו זמן הראוי לק"ש של יום אלא

רק לק"ש של לילה כאיכא דאמרי השני של רשב"י [שעד הנץ הוא זמן ק"ש של לילה ולא של יום כי אינו זמן קימה].

דעת ר"ח - הנץ הוא מועד ק"ש: ד' - דעת ר"ח (מובאת בתוס' יומא ל"ז: ד"ה אמר) שהפסוק **ייראוך עם שמש** אמור לגבי ק"ש עצמה. **תוס'** דחו את דבריו שהרי בברכות (דף כ"ט:) העמידו את הפסוק **ייראוך עם שמש'** גבי תפלה.

סיכום: לר"י מעלת הותיקין היא לסיים ק"ש קודם לנץ סמוך לנץ כדי שיוכל לסמוך גאולה לתפילה ולהתפלל מיד בתחילת היום; לר"י זמן ק"ש המובחר הוא שיאמר גאל ישראל ברגע הנץ ויתחיל תפילת י"ח; לר"ת זמן ק"ש הוא סמוך לנץ לאחריו; לר"ח קוראים ק"ש בנץ עצמו. **השו"ע** (נ"ח א'-ד') **פסק כדעת ר"י** כי זו דעת רוב הפוסקים (ב"י).

אימתי הוא זמן הנץ החמה

(הקדמה ג') **גרסאות הרמב"ם:** כתב הרמב"ם (ק"ש א' י"א): "מצותה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנץ החמה, ושיעור זה כמו שעה קודם שתעלה השמש"; וכ"כ הכסף משנה (ק"ש א' י"א) בשם המהר"י אבוהב ז"ל שכוונתו כשיתחיל גוף השמש לעלות, כמו שעה לפני שיעלה גוף השמש כולו; וכ"כ הרמ"א (נ"ח א'). **וכ"פ בשו"ת בית דוד** (או"ח ל"ו) שזמן הנה"ח הוא כשהשמש התחיל לצאת ממקומו, כי אם הנץ היה עליית גוף השמש לא היו נצרכים לסימן הנברשת, וגם לא הוצרכו לומר שהקורא שמע עם אנשי משמר ומעמד לא יצא יד"ח - כי עינים רואות שעדיין לא זרחה החמה, וממילא הסיק שזמן הנץ הוא כשעה לפני הזריחה כפשטות לשון הרמב"ם, והנברשת נצנצה לא מחמת גוף השמש אלא מהזוהר כשהתחילה לצאת ממקומה, ובעקבותיו הנהיגו במקומות רבים להתפלל זמן רב לפני זריחת גוף החמה.

עוד תירץ **הכס"מ** עפ"י נוסחא שמצא **עישור שעה אחת** [=שש דקות - כלומר הזמן מתחילת ק"ש עד תחילת או עד סוף עלייתה].

הגר"א (נ"ח א') גרס זמן מצומצם יותר: "צ"ל שליש עישור שעה" [=שתי דקות - היינו מהנ"ח עד גמר עלייתה] - ונמצא שזמן סיום ברכת גאל ישראל ותחילת תפילת י"ח הוא כשגוף השמש מתחיל לעלות.

דחיית הבית דוד: א' - מכח רבינו יונה שכתב שהנץ היא השעה שמתחלת החמה לזרוח בראשי ההרים; ב' - מתוספות (ברכות ט': ד"ה לק"ש) שהנץ הוא כשמתחילה להתנוצץ על העולם; ג' - מדהותיקין לא קראו ק"ש משיכיר את חבירו שהוא דומה לזמנו של הבית דוד; ד' - בשו"ת רב פעלים (ב' או"ח ג') דחה מהמדרש "א"ר יוחנן בשעה שהזקנים נכנסין לעבר את השנים נוטלין מן היום ונותנין ללילה, ונוטלין מן הלילה ונותנין ליום..." [דמוכח שאורך היום בתמוז שווה לאורך היום בטבת - שנכון מציאותית רק אם הנץ נמדד בראיית גוף החמה]; ה' - מלשון שער הכוונות שהטעם שהותיקין היו גומרים ק"ש קודם הנץ החמה כי המוחין מסתלקין בעוד היום ברור; ו' - הכף החיים (נ"ח י') דחה מפרש"י ז"ל ש'דמדומי' מלשון כשהיא אדומה - וזהו כשהחמה נראית; ז' - לא הבנתי כיצד הניח שדי בזוהר החמה בתחילת צאתה כדי להראות בירושלים - שהרי שעה לפני הזריחה אין מספיק אור חזק שיכול להיות מוחזר מהנברשת; ח' - לא הבנתי כיצד יישב את מה שהקורא עם אנשי המשמר לא יצא יד"ח מן המובחר - אף שהוא זמן מועט בלבד לפני זמנו של הבית דוד.

הזריחה והשקיעה לעומד על הר

(הקדמה ד') המושכל ראשון שהעומד בהר מתייחס לשקיעה הנראית ממקומו בפועל ולא למישורית אף שקמות האור המוחזרת מהרקיע אינה באותה איכות כמו שתהיה לאחר שהחמה תעבור את קו האופק המישורי, סימוכין לזה מצאנו בר"י מיגאש (תשובה מ"ה) שאמר על מי ששובת במקום גבוה: "ומאי דקא מְרַח הארץ בהוצאה קא מפסיד בהכנסה" - כלומר ששבת עברו היא כפי ראיית השמש; וכן בדברי תר"י שעל מאמרו של רבי יוסי (שבת ק"ח:): "יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאי שבת בצפורי" פירשו (שבת ע"מ 78): "בצפורי מתוך שהיו עומדין בהר לא היו מקבלין את השבת כל כך מבעוד יום" [כי השקיעה מאוחרת יותר]; וכן פסק הגרימ"ט (בספר בין השמשות ע"מ נ"ב) שהנמצא על ההרים אין מנכה את גובהו, והסביר שתושבי ציפורי איחרו את מוצ"ש מדינא [והשבח אמור רק לתושבי טבריה].

הגרא"ז מלצר (אבן האזל ק"ש א' ג' י"ט) השיב שפשטות לשון הגמרא מוכיחה שגם הנהגת תושבי ציפורי היתה חומרא, וכפי שהשובת במגדל ינכה את גובהו - כך גם בגבעה העשויה בידי אדם, וכך יתכן שגם לגבי השובת בהר, ואי אפשר לומר שבמקום אחד יהיה למעלה חול ולמטה שבת; אלא שבהמשך הסתפק בזה במקום שההפרש מועט וניתן לעלות או לרדת מאותו מקום למישור תוך כדי זמן ההפרש, ואולי הגבול בזה הוא תחום שבת; וסיים שלא יצא מספק דאורייתא כשנוגע לחילול שבת דאורייתא, ולא היה מורה למול בשבת תינוק שנולד במוצ"ש במקום גבוה לפני מועד השקיעה הנראית כשהוא לאחר מועד השקיעה המישורית.

השיב הגרימ"ט שאין לנכות הגובה מדינא כי אם מצד החומרא, כפי שהלילה הוא רק בהקראות ג' כוכבים בכל אופק ואופק ובכל מקום ומקום; וכן מסקנת הספר 'זמנים כהלכתם' - שאף שמחברים בודדים חששו לספיקו של הגרא"ז מלצר אולם רוב רובם של האחרונים נקטו כהגרימ"ט - שהתירו למול בשבת תינוק שנולד לאחר השקיעה המישורית אך לפני השקיעה הנראית [לולא ההסתרות] בירושלים, או שאמרו שיש לנכות את גובה הרי מואב ולא הזכירו כלל שיש לנכות את גובה ירושלים עצמה, ומהם שכתבו שהשקיעה נחשבת רק כשהחמה הסתלקה גם מראשי ההרים - ופשוט שיאמרו כן לגבי העומד על ההר עצמו.

וכך יש אולי להוכיח גם מרש"י (שבת ל"ה. ד"ה כרמל) שפירש ש'נראית על ראשי ההרים' - לגבי האור שמגיע רק לראשי ההרים ולא לחמה המסתתרת מאחורי ההר, שהגמ' אמרה שכדי לדעת את שיעורו של רבי נחמיה 'יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה', ופירש"י 'חמה סמוך לשקיעתה נראית על ראשי ההרים, ובכדי שירד ויטבול ויעלה - הוי לילה', ונראה שהבין שאין הכוונה לאמוד אורך חצי מיל (כחתי"ם סופר ו' ליקוטים ט"ז) אלא לסימן ללילה בסיום חצי מיל, ולא מסתבר שמדובר במי שטובל במפרץ חיפה מזרחית לכרמל כי אז שיעור הטבילה ימשך זמן רב מאז שעדיין רואה את החמה מעל הכרמל ועד שתשקע, אלא במי שטובל מערבית לכרמל ורואה את החמה עדיין מאירה את ראש ההר כמה דקות לאחר ששקעה מעיניו, ונכנס לים וטובל ויוצא - ואז הוא לילה לרבי נחמיה [דלא כרשב"א שמיירי במי שיוצא מההר וטובל ועולה להר - כשיטת ר"ת שהלילה הרבה לאחר השקיעה].

הנץ החמה כשאופק מזרח מוסתר

הקדמה: מי שאופקו המזרחי מוסתר מחמת הר מסתיר, או שהוא בתוך עמק - יראה את החמה מאוחר יותר מאשר מי שאופקו גלוי, אף שכמות האור בכיפת הרקיע כמעט ולא מושפעת מכך.

מסתבר שהזריחה והשקיעה המישוריים הם הקובעים את חישוב זמני היום: מאחר שזמן הזריחה והשקיעה משמש כבסיס לחישוב זמני היום [זמן ק"ש עד רבע היום, זמן תפילה עד שליש היום, זמן תפילת מנחה החל מחצות היום ועוד חצי שעה, וכדו'] לכן לא מסתבר שכלפי קביעת זמן הזריחה והשקיעה יש להתחשב בהסתרות ההרים, ובפרט שמשך הזמן שבין עלוה"ש לזריחה נלמד ממשך הזמן שלוט בא מסדום לצוער (פסחים צ"ג:) הנמצאות בין הרים גבוהים המסתירים את השמש - שהרי התחשבות בהסתרות ההרים לקביעת זמני היום תביא בהכרח לכך ששיא גובה השמש לא יהיה בתחילת שעה שביעית [פסחים צ"ד. "חצי שש וחצי שבע חמה עומדת בראש כל אדם"]; וכשאמרו שצאת הכוכבים הוא ג' רבעי מיל לאחר השקיעה - פשוט שכוונתם לשקיעה המישורית - כי צה"כ תלוי בהחשכת הרקיע הנובעת מזווית החמה תחת האופק ולא מושפע מהסתרות ההרים [ואדרבה, מעל ראש ההר שקיעת החמה נראית מאוחר יותר - וממילא צה"כ הוא פחות מג' רבעי מיל לאחר השקיעה שנראית משם, ובפרט כשאור ההרים צלול יותר והכוכבים נראים משם מוקדם יותר (מאמרו של הרב שלזינגר בספר הזכרון 'אש דת')], ובפרט שמשך הזמן שבין עלוה"ש לזריחה נלמד ממה שלוט בא מסדום לצוער - שנמצאות בין הרים גבוהים המסתירים את השמש.

יש להעיר שתפילת ערבית המוקדמת בירושלים מתבססת על איחור השקיעה והקדמת ראיית צה"כ.

אם גם אופק מערב מוסתר - הרי שיחשיבו את השקיעה לפני שהאופק האדים - שהוא סימן ביהש"מ לדעת שמואל (שבת ל"ד:); וכן יגיעו לאבסורד שבעיר הסמוכה להר גבוה שמסתיר את אופק מזרח שלה - יכול להיות שהשמש תראה רק לאחר שליש היום, כלומר לאחר שהסתיים זמן ק"ש בעיר הסמוכה לה שאינה מוסתרת על ידי הרים.

המושכל ראשון: קשה לומר שגדרי 'ובקומך' יהיו תלויים דוקא בראיית החמה בפועל, ולא יהא די בהתפשטותה על העולם, כי הרקיע מאיר לאחר זריחת החמה מאחורי ההסתרות שבמזרח כמעט כפי שמאיר כאשר האופק גלוי.

קשה לומר שמה שהצריכו שלכתחילה ימתינו עד לאחר שתנץ החמה במצוות היום - כדי להבטיח שלא יטעו לקיימן לפני עלוה"ש - תלוי דוקא בראיית החמה מעל ההרים, ולא די בהתפשטותה על העולם.

כמה מחברים מודרניים הסתייעו מהלשון "ייראוך עם שמש" - שיש לראות את החמה ברגע תחילת זמן התפילה, ויש לדחות ש"ייראוך" איננו מלשון "ראה" אלא מלשון "יראה" כפי שפירשו מפרשי תהלים.

הוכחה שהשקיעה ההלכתית היא המישורית: הוכיחו שהשקיעה ההלכתית היא המישורית ולא הנראית מהסוגיא דשבת (ק"י"ח): "אמר רבי יוסי יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא", דפירש"י "מפני שהיא עמוקה ומחשכת מבעוד יום, וסבורין שחשכה" - דמשמע שזו רק מעלה להתייחס להסתרת השקיעה כלחשיכה, אבל מן הדין מנכים את הסתרת ההרים; כן מפורש ברב ניסים גאון (שבת ק"י"ח): "ומי שמקבל עליו הכנסת השבת [בטבריה] מאותה השעה הרי עשה סייג לעצמו והוא משובח ומעולה מן היושבים במקומות הגבוהין ובהרים", ובמאירי (שבת ק"י"ח): "דרך צחות אמרו יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא...", ובספר העינים (קל"ז ד"ה ת"ר): "עיולי יומא כמה דאפשר מקדימין ליה", מהרי"ל (מנהגים הלי תפילה): "אלמא בני טבריא אם גם החשיך להם בין ההרים מ"מ אחורי ההרים עוד היום גדול ועדיין לא עבר שעת מנחה" - ודברי המהרי"ל הובאו להלכה בדרכי משה (רל"ב א') ובמג"א (רל"ג ז').

מסתבר שגם הזריחה כלפי זמן התפילה היא המישורית: אף שהיה מקום לחלק שדברים אלו אמורים רק לגבי השקיעה שהיא זמן הקובע לגבי נידונים דאורייתא, אולם הזריחה הקובעת כמעט ורק לגבי נידונים דרבנן אינה כן - אלא היא מותנית בראיית החמה בפועל, אולם כדי לחלק בין השקיעה לזריחה יש להוכיח שאכן חז"ל והראשונים אכן חילקו ביניהם, ולא מצאנו הוכחה לזה.

תוספתא וירושלמי

תוספתא (ברכות א' ב') "מצותה עם הנץ החמה כדי שיהא סומך לה תפלה ונמצא מתפלל ביום, אמר רבי יהודה פעם אחת הייתי מהלך אחר רבי עקיבא ואחר רבי אלעזר בן עזריה והגיע זמן קרית שמע כמדומה אני שנתיאשו מלקרות אלא שהיו עסוקין בצרכי צבור, קריתי ושנתי ואחר כך התחילו הן וכבר נראת חמה על ראשי ההרים", וכן בירושלמי (ברכות א' ג') "אמר מר עוקבא הוותיקין היו משכימין וקורין אותה כדי שיסמכו לה תפילתן עם הנץ החמה... וכבר היתה החמה על ראשי ההרים; עד הנץ החמה - רבי זכריה בריה דרבי יעקב בר זבדי בשם רבי יונה כדי שתהא החמה מטפטפת [מלשון מיטייפי, כלומר נראית] על ראשי ההרים" - שלכאורה מוכח מהלשון שיש להמתין מלהתפלל עד שהחמה תראה על ראשי ההרים; אך אין להוכיח מכאן שיש להמתין עד שהחמה תראה על ראשי ההרים:

א' - אין ידוע מה היה עושה רבי יהודה אילו היה יודע אימתי הנץ המישורי, ובפרט שמדובר כשהיה מהלך בדרך, ויתכן שהיו אלו גבעות נמוכות שלא מסתירות הרבה.

ב' - קצת משמע שהחמה נראתה על ראשי ההרים שבמערב - שאז ראשי ההרים שימשו כמו הנברשת - שהיתה המקום הגבוה שבעיר, וממילא משמעות הגמרא היא שדי בהיכר שהשפעת החמה כבר גדולה בעולם כדי להתחיל להתפלל אף כשאין רואים אותה בפועל, וכן הסיקו בספר אור היום, ובשו"ת איש מצליח (או"ח ט"ו), וכן גם היתה ההבנה הראשונה של הספר דברי יוסף (עמ' ס"ז-ס"ח), ובספר נתיבות השלום (ק"ע); וכן משמעות הלשון: "כבר היתה על ראשי ההרים" - שהחמה נראתה על ההרים שבמערב וסיימו לקרותה מאוחר יותר לכשנראתה בפועל במקומם; מה שחזר וקרא ק"ש שנית לא היה כדי להמתין לרבנים אלא כדי להתפלל כותיקין, ומסתבר שהמתנה נובעת ממה שהמתין להשפעת החמה על ההרים שבמערב - שאין לה סימן מוקדם ברור - ולכן צריך להמתין, כי אילו היה ממתין להופעת החמה על ההרים שבמזרח - לא הוצרך להמתין שהרי האדמומית מתגברת בהדרגה לפני הזריחה הנראית - והיה יכול לכוון את זמן ק"ש היטב כדי שיוכל להתחיל להתפלל בנץ. אם רבי יהודה לא המתין לרבנים - ש"מ שכך נהג תמיד, ואם הוצרך לחזור על ק"ש - ש"מ שאין סימן מקדים ברור - וע"כ דמייירי בהרים שבמערב, כי לפני הופעת החמה מעל ההרים שבמזרח יש סימנים ברורים.

יש אולי להוכיח שכך גם הבין רש"י (שבת ל"ה. ד"ה כרמל) שפירש ש'נראית על ראשי ההרים' - לגבי האור שמגיע רק לראשי ההרים ולא לחמה המסתתרת מאחורי ההר, לגבי הרוצה לדעת את שיעורו של רבי נחמיה 'יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה', שפירש'י 'חמה סמוך לשקיעתה נראית על ראשי ההרים, ובכדי שירד ויטבול ויעלה - הוי לילה', שנראה שהבין שמדובר במי שטובל מערבית לכרמל ורואה את החמה עדיין מאירה את ראש ההר לאחר ששקעה מעיניו; וכ"כ בספר 'אור היום' בביאור 'יניח חמה בראש כרמל', ובמה שרואים את החמה בראש האילנות כסימן לשקיעה.

ג'- אף אם הנידון הוא ראיית החמה מעל ההרים שבמזרח - יתכן שלא היה זה זמן הותיקין המובחר אלא הזמן שבו היו מתפללים אלו שלא יכלו לכוון תפילתם כותיקין, כפי שכתב הרמב"ן (במלחמת ה' ברכות ע"מ) (3) שזמן הירושלמי הוא כזמן הנברשת - שראשונים רבים כתבו שהיתה מיועדת למי שלא יכלו לכוון תפילתם כותיקין, וכן משמע שפירש החסדי דוד (על התוספתא ברכות א' ד').

סוגיית נברשת

איתא ביומא (ל"ז) "הילני אמו עשתה נברשת של זהב", ו"תנא בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה והכל יודעין שהגיע זמן קריאת שמע", והסביר אביי שסימן הנברשת הוצרך "לשאר עמא דירושלים" - שלא התפללו עם אנשי משמר המקדימים; אין להוכיח מכאן שהנברשת סימנה את רגע תחילת התפילה כותיקין לאחר שהחמה תראה בפועל מעל ראשי ההרים.

א'- נושא המשנה לא היה זמן התפילה אלא מה עשו בחפצים מיוחדים בביהמ"ק.

ב'- זמן נצוצי הנברשת לא בהכרח מציין את רגע הנה"ח אלא את הרגע שמי שאינו יודע לחשב את הזריחה - יכול להסתמך עליו, אולם יתכן שהיודע מתי החמה נראתה מעבר להסתרות ההרים - יכול להחשיב כזריחה, כגון למי שיש לוחות ושעונים מדויקים; כ"כ תוס' (ברכות ט'): "אותו זמן הוקבע לציבור לפי שלא היו יכולין להקדים ולמהר כותיקין כי רוב בני אדם אינם יכולין לכוין אותה שעה"; וכ"כ הרשב"א (ברכות ח'): "התם לציבור שאי אפשר להם להתקבץ ולכוין כותיקין"; וכ"כ הרא"ש (ברכות א' י'): "הך זימנא נקבע להמון העם שאינם יכולין להקדים ולמהר כוותיקין".

ג'- מתחילה חשבתי שאין להוכיח מהנברשת לגבי הסתרת הרים כי אופק מזרח כלל לא היה מוסתר, שהרי דוד המלך בנה את ביהמ"ק הראשון במקום הגבוה ביותר שאופקו המזרחי לא היה מוסתר, ולדעת הירושלמי והרד"ק חרישת הר הבית היתה רק לאחר החורבן השני [וכן מוכח מכך שסנחריב הוצרך לעלות על שטיחים כדי לצפות מעל חומות ירושלים (סנהדרין צ"ה)], וכן גרסתנו במשנה (מדות ב' ד') היא שהר הזיתים היה נמוך מהעזרה - כי מקום שריפת הפרה היה בראש הר הזיתים, ומבואר במאירי (מדות ב' ד') שמקום שריפת הפרה הוא בגובה קרקע ההיכל (אמנם, רבים לא גרסו "בראש הר הזיתים", אך גם לשיטתם יתכן שהנברשת היתה תלויה מעל ההר)]. אלא שבפשטות אין זה נכון, והטופוגרפיה לא השתנתה הרבה, כפי שמוכח משרידי קשת וילסון שהיתה הגשר המוביל להר הבית ממערב, וממילא גם בזמן ביהמ"ק אופק מזרח היה מוסתר בימי השוויון ובקיץ, והפרש הגבהים בין הר הבית להר הזיתים הוא יותר מאשר גובה ההיכל, וממילא או שהנברשת הועילה רק להראות את הזריחה בחורף [והתגברה על הסתרות החומה], או שהראתה רק את הזמן המאוחר שלאחר הזריחה מעל הר הזיתים - שמוסכם מהמהריל"ד שאין להמתין עד הזריחה מעל הרים קרובים, ומה שדוד בנה את המקדש במקום הגבוה ביותר - הוא רק ביחס למקומות שראויים להחשב כמקום המקדש, כלומר בגבול יהודה ובנימין [לא יסור שבט מיהודה, ובין כתפיו שכן], והמקום הגבוה ביותר הוא שיא הרכס המרכזי של ירושלים, בערך בשכונת רוממה [הקרוי 'עין עיטס' על שם המעיין שהיה בהר זה] - שמראש הר זה יורדות שלש שלוחות [לימין משה, לעיר העליונה, ולהר הבית] - שבתחתונה מהן נבנה המקדש.

ד'- גם לדעת ראב"ע והמלבי"ם שחרישת הר הבית היתה לאחר החורבן הראשון - מ"מ הנברשת הקדימה את הראיה בפועל - ונמצא ששימשה למה שהיום משמשים הלוחות והשעונים ואת הפרה שרפו גם בימי עזרא בבית שני.

ה'- הסתרות האופק בחורף של הרי מואב הן דומות לקו האופק בשל הפרש הגובה המועט של 88 מטרים המתפרש על פני 52 ק"מ - דהיינו פחות מעשירית מעלה, ואם נתחשב בעיגול כדור הארץ - הרי שהרים אלו הן קו האופק של הר הבית ולא מאחרים את הנץ המישורי, ונמצא שהנברשת נצנצה בחורף

לפני הזמן שהחמה הגיעה לאופק - ואין מקור להמתנה עד שהחמה תעלה מעל הרים מרוחקים הגבוהים מקו האופק (מהגרז"מ קורן שליט"א).

תלמידי רבינו יונה

כתבו **תר"י** (ברכות ע"ג 8-9, הובאו דבריהם במ"ב נ"ח ז'): "הנץ החמה הוא מלשון הנצו הרמונים - כלומר עד שעה שחמה מתחלת לזרוח בראשי ההרים"; אין להוכיח שכוונתו שזמן ק"ש בהנץ הוא כשגוף החמה יראה על ראשי ההרים שבמזרח אף אם לא נראתה השמש לעיני העומדים על הארץ:

א'- לכאורה פשוט שתר"י התבססו על דברי הירושלמי - שממנו אין להוכיח לנדו"ד (וכן הניח בספר אור היום אות מ"ד).

ב'- נדון תר"י לא היה לגבי תחילת זמן התפילה אלא לגבי סוף זמן ק"ש [לשיטתם שזמן ק"ש לכתחילה מסתיים בהנה"ח], וממילא תר"י קמ"ל שעד הזמן שיראו את נצנוצי החמה בפועל בודאי ניתן לקרוא ק"ש [כמפורש בסוגיא דנברשת], אולם אין להוכיח מדבריהם שזמן תחילת התפילה כותיקין אינו יכול להיות גם מוקדם יותר.

הכוונה לאור שנראה על ראשי ההרים ולא לקרני החמה: ג'- בספר **אור היום** (סעי' מ"ד) פירש את כוונת תר"י שדי שאור השמש נראה על ראשי ההרים אפילו אם עוד לא נראה גוף השמש לעיני האדם העומד על הארץ.

מאירי

המאירי כתב (ברכות ט'): "ומה שהיו מכונים להיות תפלתם בשעת הנץ החמה הוא מפני שבאותו זמן היו רוב האומות נכשלות אחר עבודת השמש והיו ישראל קובעים תפלתם באותו זמן מפני שיש בה ברכות שבהם אדם מכיר לבוא מאתו ית", והבינו שכוונתו שתקנו להתפלל בשעת הנץ לפי שהגוים היו משתחוים לשמש באותו זמן, והניחו שהגוים השתחוו לשמש רק כשראו אותה בפועל, כמבואר בברכות (דף ז'). "תנא משמיה דרבי מאיר בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה מיד כועס הקדוש ברוך הוא"; יש לדחות את הראיה מהמאירי:

א'- בברכות (ד') איתא: "לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות", וממילא פירוש "בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה" - אין הכוונה שמשתחוים בעת הזריחה, אלא בשעה שקמו (כ"כ תוס' ע"ז ד').

ב'- כוונת המאירי 'שהגוים היו משתחוים לשמש באותו זמן' - אין כוונתו "ברגע הנץ" אלא "באותה תקופה", כלומר שקבעו את תפילת ותיקין כדי לשבח את ה' מיד בהנץ, לאפוקי מהגוים שהיו משתחוים אז לשמש - באותה שעה שמשתחוים.

דברי יוסף

הדברי יוסף (עמ' ס"ז-ס"ח) כתב ש"הנץ החמה בירושלים הוא בשעה שהחמה מפציעה מעל הר הזיתים... וראיה מנברשת של זהב", והקשה על עצמו מהירושלמי שלהבנתו מיירי בהרים שבמערב; הוקשה לו על הבנה זו בירושלמי שאם ההר יהיה גבוה ביותר - הרי ש"רגע עלוה"ש הוא רגע הנץ - וזה ודאי מן הנמנע" ולכן יישב שהירושלמי מיירי בהרים שבמזרח, וממילא הנברשת הועילה רק למי שדר "בחלק המזרחי בצד הר הזיתים" כדי שידעו אימתי להתחיל לקרוא ק"ש "ועד שגמרו הברכה הוא כבר זמן הנץ עבורם שיושבים נמוך"; והוסיף לחדש ש"לא יהיה בזמן אחד רגע הנץ החמה אף ליושבי בית אחד".

לענ"ד אין לחוש לדבריו: א'- מוסכם אצלנו שאין להמתין עד שהחמה תראה מעל הרים קרובים; ב'- הניח שהזריחה תראה מעל הר גבוה ברגע עלוה"ש - וזה לא מעוגן במציאות; ג'- עיקר הפירוש בירושלמי הוא שמיירי בהרים שבמערב; ד'- מוכח מסוגיית נברשת שאין זמן הנץ נפרד לכל אדם.

רב פעלים וכף החיים

כתב הרב פעלים (ב' או"ח ג'): "נכון למדקדקין להתפלל עם יציאת השמש ממש שנראית לנו", וכ"כ **הכף החיים** (נ"ח י'): "ממתינים עד שיצא גוף השמש על הארץ ונראה לעינים, ואח"כ מתחילין תפילת י"ח"; אין להוכיח מדבריהם לגבינו:

א'- במציאות חייהם לא היו מצויים לוחות ושעונים ניחיים ומדויקים, וממילא הבקיאים בחישוב שעות היום באופן מדויק היו נדירים [האשכול (ק"ש ו'): "אין אדם מצוי לכוין באותה עונה"], וכך העיד בעל הנברשת (דף נ"ה) על חוסר הדיוק הגדול שיש בקריאת המואזין [שלפיה איפסו את השעונים]; וממילא הפשוט היה להנהיג שיתפללו כשרואים את החמה, כעין "שאר עמא דבירושלים" שקראו ק"ש בעת שראו את צנוצי החמה בנברשת מחוסר ברירה.

ב'- כל תשובת הרב פעלים היא רק לאפוקי מדעת הבית-דוד שקוראים ק"ש בעוד חשיכה, וכלל לא נכנס לדיון לגבי הסתרת ההרים, ואין להביא ראייה משיגרת לשונו האמורה לגבי נושא אחר.

משנה ברורה

ז"ל המ"ב (נ"ח ז'): "הנץ החמה - היא השעה שהחמה מתחלת לזרוח בראשי ההרים", וכ"כ בבה"ל (נ"ח ד"ה כמו) בשם רבינו יונה; אין להוכיח מדבריו שיש להמתין עד הנץ הנראה:

עיקר הדיון במ"ב היה אם הנה"ח תלוי בתחילת יציאת החמה ממקומה כדעת הבית דוד, וכלל לא דן בנדון של הסתרת ההרים המזרחיים; ומה שציטט את תר"י - הובא לעיל שלענ"ד נראה שאין הכרח מדבריהם לומר שהעיקר הוא הנץ הנראה.

ספר נברשת

בספר נברשת חילק שאין לנכות הסתרת הרים רחוקים כהרי מואב, אך יש לנכות הסתרת הרים קרובים כהר הזיתים, דאלי"כ אין לדבר סוף, וגם דקדוק הירושלמי שהנץ הוא כשהחמה מטפטפת 'בהרים' - הכוונה להרים הבינוניים הממוצעים. ראייתו היתה מאחר ומצא באמצעות שיעון שמש ומצפן את רגע החצות, ומדד את הזמן ממנו לשקיעה בימה של יפו - יכול היה לקבוע שהזריחה מקדימה לחצות באותו משך זמן - דהיינו הזריחה מעל הרי מואב. הוקשה לו: א'- לפ"ז הכתלים שנשארו מהר הבית נוטים מעט לצפון - וחידש (בדף נ"ה) שכך בנו הנביאים; ב'- מה שהשקיעה היא בגובה הים והזריחה בהרים - הסביר (בדף ה') שהרי מואב הרחוקים הם כאופק ארוך ושווה כאופק הים, וגם אופק הים נראה כהר מתנשא, משא"כ הר הזיתים הוא קרוב [ולכן הוא רק כמחיצה מסתירה] ואינו מסתיר את אופק דרום מזרח [ולכן אינו כאופק עצמו]; יש לדחות את דבריו:

א'- ראייתו אינן סוגייתיות אלא עפ"י תפיסת המציאות שלו - ולנו יש חשבונות ותצפיות מדויקים הרבה יותר.

ב'- הגדרת 'חצות' איננה חצי הזמן שבין הזריחה לשקיעה, אלא מִעֵבֶר מרכז עיגול השמש במצאה - משמיטה את יסוד קביעתו, וברוב הימים חצות לא מחלק את היום לשני חלקים שווים, כמבואר ברש"י (עירובין נ"ו. ד"ה זהו) ובשו"ת אג"מ (אוי"ח ב' כ').

ג'- קביעת הדרום שלו התבססה על שימוש במצפן - ולא ידע שהצפון המגנטי לא זהה לצפון הגאוגרפי. ד'- יתכן שלא לקח בחשבון שהמרחק 55 ק"מ שבין ירושלים ליפו גורם שזמני היום מקדימים בכשתי דקות בירושלים.

ה'- לא לקח בחשבון שגובה ירושלים גורם להקדמת ראיית השקיעה בכארבע דקות לפני ראייתה ביפו, ואילו פסגות הרי מואב הם בערך בגובהה של ירושלים (מהגרז"מ קורן שליט"א, וכ"כ הגרימ"ט ב'בין השמשות עמ' ט"ו).

הכרעת המהרי"ל דיסקין

עדות ספר נברשת (דף נ"ט): להכרעת המהרי"ל דיסקין: "את הר הזיתים צריכים ודאי לנכות בשביל שהוא קרוב אלינו מאד אבל הרי מואב... אין צריכים לנכות אודותם מאומה כי רחוקים הם מאתנו יותר ממהלך יום אחד".

יש לבאר: א'- לא ברור שיש להתייחס להכרעתו כמחייבת לאחר שנתוני בעל הנברשת שסופקו לו היו שגויים.

ב'- בירושלים ישנם תנאים מיוחדים שגררו את ההכרעה - שאינם קיימים במקומות אחרים, שהרי ירושלים גבוהה יותר משמונה מאות מטרים מעל מדבר יהודה המשתרע מזרחית לה, וממילא החמה היתה אמורה לזרוח בה כמה דקות לפני מישור מדבר יהודה, אלא שאופק מזרח שמעבר למדבר יהודה מוסתר על

ידי הרי מואב, שהם בערך בגובה ירושלים, בצירוף קימורו של כדור הארץ - והם באמת כמו קו האופק של ירושלים, ואין ללמוד מהכרעת המהריל"ד לגבי המקומות שאופקם המזרחי מוסתר על ידי הרים הגבוהים מעל לקו האופק ולכן אינם יכולים להחשב "אופק" אלא רק "הסתרה".

אז נדבר

בשו"ת אז נדברו (ג' נ"א) חידש שהנץ הנראה הוא העיקר במקום שאין מנהג קבוע: א'- דיוק לשון הרמב"ם: "ושיעור זה... קודם שתעלה השמש" - משמעותה כשוראים את השמש במערב על ראשי הבתים וההרים - שהוא בהנץ הנראה; ב'- "כשקבעו זמן הנץ החמה מסתמא הוא גם לאלו שאין בקיאים בחשבונות אלא מה שרואים בעינים"; ג'- עדיף לאחר מלהקדים "דהרי לפני הנץ הוא רק בדיעבד".

יש לפקפק על הנחותיו: א'- הדיוק מהרמב"ם "שתעלה השמש" אינו מעיד שהשמש תהא ניכרת לכל, ובפרט שראיית החמה על ראשי ההרים במערב איננה רק לאחר שהחמה עוברת את קו האופק; ב'- מפורש בראשונים שזמן התפילה בהנה"ח כותיקין איננה הנהגה לרבים אלא רק עבור המעטים שיכולים לכוון; ג'- מה שהניח שתפילה לפני הנץ היא בדיעבד - רחוק מלהיות מוסכם, ויש לחוש לזה רק כהנהגה לכתחילה שלא בשעה"ד; ד'- גם לשיטת הרמב"ם שאולי מחמיר שלכתחילה אין להתפלל לפני הנץ - נראה שאין בית מיחוש לאחר שהשפעת החמה על הארץ כבר ניכרת - לאחר שהחמה כבר יצאה מעבר להסתרות ההרים.

י"ג מאמרות

בקונטרס י"ג מאמרות הנהיג את התפילה בהנץ הנראה, ואף יסד מנין כזה בבני ברק בשונה ממנין החזו"א, וראיותיו: א'- לשונות הפוסקים מוכיחים שהעיקר הוא הנץ הנראה; ב'- בברכות (ז.) איתא שמלכי האומות מניחים כתריהם ומשתחווים לחמה - שבודאי לא היה זה בנץ המישורי אלא בנראה; ג'- בפסחים (י"ב:) "אחד אומר קודם הנץ החמה ואחד אומר בתוך הנץ החמה עדותן בטילה [=שקרן]... מהו דתימא תרוייהו חדא מילתא קאמרי והא דקאמר בתוך הנץ החמה בגילויי הוה קאי וזהרורי בעלמא הוא דחזא, קא משמע לך" שמוכח שאין לטעות מזהרורית לנץ - וממילא היה פשוט לו שמדובר בהנץ הנראה, כי אם היה מדובר בנץ המישורי הרי אין שום שינוי בין לפני ואחר הנץ והעד היה נחשב כטועה ולא כשקרן, כלומר, אם התייחסו להחלפת גילויא וזהרורה כשקרן - ש"מ שלא טועים בזה, וש"מ כהנץ הנראה; ד'- החזו"א אמר לו שאין בזה הכרעה; ה'- מאחר שיש בזה ספק יש להכריע שעדיף להמתין לנץ הנראה כדי שהתפילה תהיה לכתחילה.

דחיית דבריו התבארה לעיל, ויש להוסיף שהגמ' בפסחים לא מיירי כשאופק מזרח מוסתר, ושהחזו"א נקט כדברי הרמב"ם בתשובה שאין לדקדק בזה אלא בקירוב הזמן.

סיכום הדברים - תפילה בהנץ החמה

מצוה מן המובחר לסיים ק"ש קודם לנץ סמוך לנץ כדי שיוכל לסמוך גאולה לתפילה ולהתפלל מיד בתחילת היום - שהוא עת רצון, וזו היא הנהגת הותיקין.

יוצאים ידי חובת ק"ש לכתחילה משיכיר את חבירו, ולא נהגו להחמיר כראשונים המחייבים להמתין מלקרותה עד הזריחה [אם לא מפני מעלת הותיקין].

יש להתיר להתפלל לכתחילה מעת שיכיר את חבירו, עכ"פ במקום הצורך, ובשעת הדחק התירו להתפלל מעלות השחר.

ראוי להורות שמי שעומד על הר ורואה את החמה - נחשב שהחמה כבר זרחה או שעדיין לא שקעה עבורו, וכן נהגו למול בשבת תינוק שנולד לפני שהחמה נתכסתה מהעינים אף שכבר עבר מועד השקיעה המישורית, וכ"ש שיש להחשיב את מועד ראיית החמה בפועל מההר - כזמן תפילת ותיקין.

מי שנמצא במקום שאינו יכול לראות את הזריחה מפני הרים המסתירים את אופקו המזרחי - מועד תפילת הותיקין עבורו היא הזריחה המישורית שאז השפעת החמה כבר ניכרת בעולם, ואין צריך להמתין לזריחה הנראית מעל ההרים.

יש מקום ליישם את הוראתו של המהריל"ד להמתין לזריחה הנראית מעל ההרים הרחוקים - רק במקומות שההרים המסתירים הם בערך בגובה האופק, כגון בירושלים הגבוהה גם היא, וממילא הזריחה נראית שם לאחר הזמן המוקדם שהיתה נראית בו אלמלא ההסתרה; אמנם, אין מקום להורות כך במקומות שבהם ההרים המסתירים גבוהים מקו האופק וגורמים לאיחור ראיית החמה לאחר הזמן שהיתה נראית אם ההרים היו רק בגובה האופק.